

УДК 811.111'42:81'38

ЛІНГВОКОГНІТИВНА ОПЕРАЦІЯ МОДИФІКАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ОЧУДНЕНИХ ОБРАЗІВ

Купчишина Ю. А.

Хмельницький національний університет

Стаття присвячена когнітивному висвітленню поезики очуднення, визначенню лінгвокогнітивних операцій та процедур формування очуднених образів в англomовних художніх текстах. Особливу увагу приділено лінгвокогнітивній операції модифікації, спрямованій на трансформацію конвенційної концептуальної метафори, що породжує нові і оригінальні смисли.

Ключові слова: поезика очуднення, очуднений образ, лінгвокогнітивна операція модифікації, конвенційна концептуальна метафора.

Купчишина Ю. А. Лингвокогнитивная операция модификации в формировании остранных образов. Статья посвящена когнитивному отображению поэтики остранения, определению лингвокогнитивных операций и процедур формирования остранных образов в англоязычных художественных текстах. Особое внимание обращается на лингвокогнитивную операцию модификации, направленную на трансформацию конвенциональной концептуальной метафоры, которая порождает новые и оригинальные смыслы.

Ключевые слова: поэтика остранения, остранный образ, лингвокогнитивная операция модификации, конвенциональная концептуальная метафора.

Kupchyshyna Yu. A. Linguistic and cognitive operation of modification in the formation of defamiliarized images. The article focuses on revealing the nature of defamiliarization from a cognitive perspective. The cognitive operation of modification is defined as predominant in the creation of the defamiliarized images because it is aimed at the transformation of the conventional conceptual metaphor, which leads to the emergence of novel senses.

Key words: poetics of defamiliarization, defamiliarized image, linguistic and cognitive operation of modification, conventional conceptual metaphor.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Моделювання концептуальних метафор [7; 8] як засобів реалізації очудненого сприйняття непередметних сутностей полягає в освоєнні когнітивно-семантичного простору очуднених образів. Інструментарієм на шляху до їхньої інтерпретації постають лінгвокогнітивні процедури, операції та механізми. Так, Л. І. Белехова наголошує, що лінгвокогнітивна процедура – це низка прийомів, що супроводжують лінгвокогнітивні операції на різних етапах створення художньої дійсності. Лінгвокогнітивна операція включає сукупність дій, спрямованих на створення художньої дійсності, а лінгвокогнітивні механізми є більш загальними теоретико-методологічними основами розуміння текстового світу [1, 135]. Лінгвокогнітивні операції розширення, спеціалізації, модифікації та процедури трансформації, узагальнення та конкретизації частково реалізуються у деяких прийомах концептуального аналізу, які «дозволяють наочно зобразити приховані текстові смисли оповідань» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексне застосування новітніх гуманітарних парадигм у дослідженні феномену очуднення зумовлює **актуальність** дослідження, присвяченого розкриттю когнітивної природи очуднення й аналізу вербальних засобів його реалізації у художньому тексті з позиції когнітивної лінгвістики.

© Купчишина Ю. А. Лінгвокогнітивна операція модифікації у формуванні очуднених образів

Мета статті полягає у виявленні чинників, що забезпечують новизну очуднених образів, та специфіку їхнього функціонування в англomовному художньому тексті. Досягнення поставленої мети передбачило виконання таких **завдань**: виявити лінгвокогнітивні інструменти формування очуднених образів; реконструювати концептуальні схеми, що лежать в основі стилістичних засобів створення очуднення та сприяють розкриттю нових і прихованих смислів у художній прозі. У нашому дослідженні розрізнено поняття «очудненого образу» (далі – ОО) як типу словесного поетичного образу; ментального явища осмислення дійсності [1]; лінгвокогнітивного текстового конструкту, що поєднує в собі концептуальну та вербальну площини [4; 5].

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуальна іпостась очудненого образу, як типу словесного поетичного образу – це внутрішньоформний образ, цілісність, котра інтегрує в собі різні концептуальні ознаки номінативних одиниць словесного поетичного образу, через які здійснюється акт пізнання. Вона структурована концептуальними схемами, які висвітлюють лінгвокогнітивні механізми його формування та зумовлюють особливості його функціонування в поетичному тексті [1].

Характерною особливістю англomовних художніх текстів ХХ-ХХІ століть є очуднене зображення неживих предметів і явищ, абстрактних понять крізь антропоцентричний або анімалістський суб'єкт повістування. Антропоморфні та зооморфні метафори, підґрунтям яких виступають концептуальні метафори – найчастіші лінгвокогнітивні механізми реалізації очуднення. Найбільша група метафор у проаналізованій прозі пов'язана з очудненим сприйняттям *смерті* (22%). Друге за частотністю місце займають тропи, які характеризують поняття *часу* (17%), *життя* (16%), *кохання* (15%), *щастя* (10%), *душі* (6%), *дитинства* (5%). Решта тропів відображають такі непередметні сутності, як *біль*, *молодість*, *відчай*, *самотність*, *зріх* тощо.

До прикладу, текстовий фрагмент з оповідання "A Story", де наратором постає дитина, відзеркалює переосмислення образу «жінка»:

"Although she was my aunt, I never thought of her as anything but the wife of my uncle <...> she was so small and silk and quick and made no noise at all as she whisked about on padded paws, dusting the china dogs, feeding the buffalo, setting the mousetraps that never caught her <...>" (9).

Фрагментарно залучаючи класифікацію В. Г. Ніконової [6, 165] під час реконструкції концептів, нами було: 1) виділено ключові слова у тексті, які вербалізують концепт ЖІНКА; 2) здійснено аналіз засобів мовної репрезентації концепту, що включав оригінальні метафори, які мають зооморфну основу; 3) виокремлено серед мовних засобів концепт-референт ЖІНКА і концепт-релят – МИШКА.

Головний герой оповідання – маленький хлопчик, який у наївній дитячій уяві сприймає свою тітку у вигляді тварини – мишки: *she whisked about on padded paws; the mousetraps that never caught her*. ОО «жінка» осмислюється через конвенційну метафоричну схему ЛЮДИНА – ЦЕ ТВАРИНА (HUMAN IS AN ANIMAL), яка в результаті дитячого сприйняття, зазнала **звуження** à ЖІНКА – ЦЕ МИШКА (WOMAN IS A MOUSE). Поява у концептосфері ЖІНКА додаткової концептуальної складової конкретизує ОО «жінка» за допомогою ознак тварини-мишки.

Використання методів концептуального і семантичного аналізу мовного матеріалу надає можливість виявити такі смислові атрибути концепту ЖІНКА: спритність: *made no noise at all as she whisked about on padded paws*, ніжність: *small and silk*, обережність: *quick; setting the mousetraps that never caught her*; хазяйновитість: *feeding the buffalo; dusting the china dogs*. Асоціативне осмислення концепту-релята МИШКА у складі концептуальної метафори уможливорює визначення таких атрибутів-асоціатів: *відданість*, *покірність*, *турбота про інших*. Таким чином, у свідомості хлопчика його тітка постає як покірна, турботлива та віддана дружина.

Абстрактне осмислення поняття «смерть» в оповіданні Д. Делілло “White Noise” постає через образ білого лебедя:

“Shouldn't death, I thought, be a swan dive, graceful, white-winged and smooth, leaving the surface undisturbed? What does it mean to become white? How does it feel to see Death in the flesh, come to gather you in?” (9).

Зооморфна метафора, в основі якої лежить конвенційна метафорична схема СМЕРТЬ – ЦЕ ЖИВА ІСТОТА (DEATH IS A LIVING THING) зазнає **модифікації** і реконструюється у додаткову концептуальну схему СМЕРТЬ – ЦЕ БІЛИЙ ЛЕБІДЬ (DEATH IS A WHITE SWAN). Головний герой незвично зображає цю абстрактну сутність, і змінює звичне уявлення про «чорну» смерть на «білого» лебедя. Таке дивне сприйняття смерті справляє перлокутивний ефект на читача, змінюючи архетипні уявлення про це усталене абстрактне поняття. Заголовок роману Дона Делілло “White Noise” набуває метонімічного відтінку і допускає множинність інтерпретацій, оскільки символічний зміст білого кольору трансформувався. У романі білий – це колір змертвіння душі, що символізує відчуття приреченості людства і як наслідок техногенного прогресу.

Одна з ключових проблем у творчості Р. Бредбері (“Dandelion Wine”, “Death and the Maiden”, “The Wish”, “The Dead Man”, “Fever Dream”, “The Dog in the Red Bandana” та інші) – це опозиція понять життя і смерті, живого і неживого крізь призму очудненого бачення абстрактних явищ дітьми та дорослими. Зазвичай образ «смерті» асоціюється з втратою, порожнечою. Проте, у сприйнятті дитини вона постає як самотність, всепоглинаюче та хворобливе почуття. Такі переживання пов’язані з юним віком наратора в очуднено маркованому контексті з повісті Р. Бредбері “Dandelion Wine”. Об’єктом очуднення постає смерть крізь АЦСП, адже Дуглас не розуміє, що таке смерть:

“Death was the waxen effigy <...> Death was when he stood by her high chair four weeks later and suddenly realized she'd never be in it again, laughing and crying and making him jealous of her because she was born. That was death. And Death was the Lonely One, unseen, walking and standing behind trees, waiting in the country to come in. That was Death” (10).

У подальшому нами пропонується виявлення лінгвокогнітивних інструментів формування очудненого образу в текстових фрагментах. **Спеціалізація** як лінгвокогнітивний прийом призводить до смислового розвитку ОО «смерть», конкретизуючи абстрактне поняття за допомогою такого стилістичного засобу, як антропоморфна метафора: *“That was death. And Death was the Lonely One, unseen, walking and standing behind trees, waiting in the country to come in. That was Death”* (10).

Сприйняття смерті як живої істоти – близької людини – виражає незвичне бачення крізь ракурс дитини-наратора. У дитячому сприйнятті всепоглинаюча смерть нагадує про померлих рідних та близьких. На нашу думку, таке бачення смерті дітьми містить прихований контраст на рівні сюжету художнього твору – смерть сприймається не з острахом, а спокійно, що надає образу значного експресивно-емотивного підсилення.

Інші стилістичні засоби, що реалізують сприйняття смерті, включають: гіперболу *alone in the universe*; оригінальну алюзивну метафору, що нагадує казку з дитинства: *Death was the Lonely One* (10).

Конвенційна концептуальна метафора СМЕРТЬ – ЦЕ ВМІСТИЩЕ *death was the waxen effigy in the coffin*, яка лежить в основі образу, зазнає **модифікації**: СМЕРТЬ – ЦЕ ВТРАТА близької людини (DEATH IS A LOSS) <...> *when grandfather passed away, <...> death was his sister* (10). Через дитячий ракурс ОО «смерть» набуває емоційного та смислового розширення. Концептуальна метафора як лінгвокогнітивний засіб сприяє розкриттю нового смислу, який ми вилучаємо у такий спосіб: *нерозуміння значення смерті дитиною надає можливість бачити її наслідки, спостерігати її неминучість, відчувати страх*.

У текстовому фрагменті з оповідання Р. Бредбері “Fever Dream”, смерть сприймається маленьким хлопчиком у вигляді паразитів: Чарльз вважає, що смерть може бути викликана шкідливими мікробами, які оволодівають тілом людини і трансформують його:

"The disease had eaten his body and from the eating had reproduced itself in feverish duplicate. I am dead, he thought. I've been killed, and yet I live"(10).

Оригінальна метафора, що має біоморфну основу, є вербальним вираженням образу хвороби і символізує смерть: *the disease had eaten his body and from the eating had reproduced itself in feverish duplicate*. Реконструємо концептуальну метафоричну схему, яка зазнала **модифікації**: СМЕРТЬ – ЦЕ ЖИВИЙ ОРГАНІЗМ (DEATH IS A LIVING BEING) à СМЕРТЬ – ЦЕ МІКРООРГАНІЗМ (DEATH IS A MICROBE).

Очуднене сприйняття смерті дитиною підкреслює емоційність переживань хлопчика – він не розуміє, чому змінюється його тіло, страх перед невідомою хворобою акцентує увагу на безвихідній ситуації хлопчика: *all we are is a bunch of cells that decided get together, to help each other out* (10).

Основними об'єктами очудненого сприйняття в оповіданнях В. Вулф постають почуття: психічний стан людини, емоції; фізичний стан людини. Характерна риса семантики більшості оригінальних метафор та образних порівнянь полягає в тому, що об'єктом цих тропів, центром образності є очуднений внутрішній світ головної героїні, її переживання та думки, які сприймаються через антропоцентричний суб'єкт повістування.

В оповіданні "The New Dress" внутрішній дискомфорт героїні, її переживання очуднюються крізь образи «благородних» комах. Головна героїня оповідання, Мейбл, ще з дитинства соромиться свого походження. Вона провінційна дівчина, яка одягається без смаку і не вартує життя у вищому суспільстві: *"The sense she had had, ever since she was a child, of being inferior to other people – set upon her, relentlessly, remorselessly, with an intensity which she could not beat off"* (11).

Одного вечора вона отримує запрошення на прийом до будинку місіс Деловой, який символізує розкіш і красу богемного світу. Аби не відрізнятись від інших жінок, Мейбл одягає нове, проте не зовсім модне плаття та через власну невпевненість дівчина відчуває себе манекеном, у який усі запрошені гості «вколюють» гострі, наче голки, зауваження:

"She could not face the whole horror – the pale yellow, idiotically old-fashioned silk dress with its long skirt and its high sleeves and its waist and all the things that looked so charming in the fashion book, but not on her, not among all these ordinary people. She felt like a dressmaker's dummy standing there, for young people to stick pins into" (11).

Через дитячі комплекси, огиду до власної зовнішності Мейбл уявляє себе мухою на блюдці, а оточуючий богемний світ – у вигляді огидних комах, метеликів, бабок, які кружляють в танку: *"We are all like flies trying to crawl over the edge of the saucer and she strained (standing in front of the looking-glass, listening to Rose Shaw) <...> she saw herself like that — she was a fly, but the others were dragonflies, butterflies, beautiful insects, dancing, fluttering, skimming, while she alone dragged herself up out of the saucer"* (11).

Внутрішні переживання та невпевненість у собі виражено подвійним протиставленням: *she was a fly – the others were dragonflies, butterflies, beautiful insects; she alone dragged herself up out of the saucer – they dancing, fluttering, skimming*. Реконструйована конвенційна концептуальна схема ЛЮДИНА – ЦЕ ЖИВИЙ ОБ'ЄКТ (HUMAN BEING IS A LIVING OBJECT) зазнала **модифікації** à КОМАХА (HUMAN BEING IS AN INSECT) через зооморфне порівняння: *like flies trying to crawl over the edge of the saucer*, що відображає комплекси головної героїні: невпевненість у собі, бідність, огиду до власної зовнішності. Як зазначалося, модифіковані концептуальні схеми, що розкривають нові і приховані смисли очуднених образів, сприяють їх кращому розумінню та сприйняттю. Оповідання завершується тим, що Мейбл розуміє всю нікчемність власного буття та марні спроби наслідувати світ багатіїв: *"The dress, the room, the love, the pity, the scrolloping looking-glass, and the canary's cage – all had vanished <...> suddenly she would become a new person. She would be absolutely transformed. She would wear a uniform; she would be called Sister Somebody; she would never give a thought to clothes again"* (12).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Об'єктами очуднення у проаналізованих англомовних художніх текстах ХХ-ХХІ століть виступають внутрішні переживання людей, почуття та емоції. Такий «внутрішній монолог» є ознакою «потому свідомості», що панував у ХХ столітті, імітуючи безпосередню передачу хаотичного процесу внутрішнього мовлення людини. Осмислення техногенної катастрофи, технічного прогресу постають ключовими у художніх текстах початку ХХІ століття.

Таким чином, очуднення є універсальним художнім засобом, що може функціонувати у різножанрових контекстах, незалежно від епохи. Очуднені образи, розкриваються шляхом лінгвокогнітивних операцій розширення, спеціалізації та модифікації, а також процедур звуження і призводять до зміни архетипних уявлень про такі поняття, як-от: КОХАННЯ, ЖИТТЯ, СМЕРТЬ, ДУША, ЧАС, ДИТИНСТВО, БІЛЬ, САМОТНІСТЬ, ГРІХ тощо. Лінгвокогнітивна операція модифікації є ключовою у творенні очуднених образів, оскільки, як правило, спрямована на трансформацію конвенційної концептуальної схеми і веде до появи додаткових концептуальних метафор, що породжують ці образи. Антропоморфні, зооморфні та боморфні метафори різноманітні за своєю природою, а їх оригінальність досягається тоді, коли вони взаємопов'язані в межах одного твору. Накладання розгорнутих метафор сприяє підвищеній експресивності у сприйнятті очуднених образів.

Перспективним видається застосування запропонованої у статті методики комплексного дослідження стилістичних засобів і лінгвокогнітивних механізмів створення поезики очуднення для аналізу художніх творів різних жанрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белехова Л. І. Словесний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії) : [монографія] / Лариса Іванівна Белехова. — К. : Вид центр КНЛУ, 2002. — 368 с.
2. Белехова Л. И. Архетипные словесные образы в современной американской поэзии // Л. И. Белехова // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія : Філологія. — 1999. — Т. 2, № 2. — С. 26—37.
3. Воробйова О. П. Когнітивна поезика: здобутки і перспективи / О. П. Воробйова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. — 2004. — № 635. — С. 18—22.
4. Купчишина Ю. А. Роль тропів у реалізації очуднення / Ю. А. Купчишина // Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. — 2013. — № 71 (5). — С. 306—309.
5. Купчишина Ю. А. Інтерпретація ефекту очуднення крізь призму концептуальної інтеграції / Ю. А. Купчишина // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Філологічні науки (мовознавство). — Вип. 127. — С. 258—261.
6. Ніконова В. Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поезико-когнітивний аналіз : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Віра Григорівна Ніконова. — К., 2008. — 558 с.
7. Freeman M. Poetry and the scope metaphor: toward a cognitive theory of literature / M. Freeman // *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective* / [Ed. by A. Barcelona]. — Berlin; New York : Mouton de Gruyter, 2000. — P. 253—281.
8. Lakoff G. *Metaphors We Live By* / G. Lakoff, M. Johnson. — Chicago : University of Chicago Press, 1980. — 240 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. (DW) = Bradbury R. *The Dandelion Wine* [Вино из одуванчиков / Р. Бредбери]; комент. А. А. Гасиной. — М. : Айрис-пресс, 2009. — 320 с.
10. (WN) = Delillo D. *White Noise* [Electronic Resource] / D. Delillo. — Mode of Access : <http://www.goodreads.com/work/quotes/327422-white-noise>
11. (HH) = Woolf V. *A Haunted House and Other Short Stories* / V. Woolf. — San Diego etc. : A Harvest Book, Harcourt, 1972.
12. (MD) = Woolf V. *Mrs. Dalloway* [Electronic Resource] / V. Woolf. — Mode of Access : <http://www.sparknotes.com/lit/dalloway/>